

HANKA VAJZović
(Sarajevo)

SUFIKSI ORIJENTALNOG PORIJEKLA U BOSANSKOME JEZIKU

- adaptacija, funkcionalnost, značenje, frekvencija, plodnost -

- 1.0. Rezultati kontakata dviju civilizacija ili kultura, a time i njihovih jezičkih dodira, jesu različiti vidovi interferencije čiji se stepen i intenzitet mjeri parametrima jezičke, ali i izvanjezičke naravi. Jedno je sigurno: što su kontakti bivali duži i intenzivniji, to su i kulturno-civilizacijska i jezička prožimanja ili posuđivanja bila veća. Ili, što su kultura, civilizacija, jezik bili inferiorniji, to su u većoj mjeri bivali primaocem. Također, koliko je stanovita sredina imala burniju prošlost (osvajački ratovi, društveno-politička nestabilnost, veće migracije i slično), toliko će više šarolik (nehomogen, neautohton, neautentičan) biti kulturno-civilizacijski milje, pa time i jezička situacija u sadašnjosti i budućnosti.

Nije stoga čudno da se na prostoru zemlje Bosne, gdje se stoljećima prelamaju Istok i Zapad, pored hiljadugodišnjeg autohtonog, nađe i mnogo tuđeg, s jedne ili s druge strane. Otuda, dakle, u bosanskome jeziku, kao i u drugim jezicima svijeta, veliki broj posuđenih riječi; orijentalizmi (ili, običnije, turcizmi) prednjače među njima ne samo po brojnosti i markantnosti već i po jezičkim, funkcionalno-stilskim, stilističkim i kakvim drugim svojim osobenostima. A opet, prisustvo orijentalnih utjecaja u našem jeziku (i u srpskom uz to, pa i hrvatskom) ima određena, dobro nam znana objašnjenja: historijska, kulturno-civilizacijska, sociološka, psihološka, komunikacijska. Zanimljivo je, naravno, i pitanje: zašto se posuđivalo takvim intenzitetom iz orijentalnih jezika u naš? Zbog potrebe ili radi mode? Očito, oboje i još zarad čega drugog, ali to u ovom radu nije predmet posebnog interesovanja.

- 1.1. Cilj ovog kratkog istraživanja jest jezička interferencija, konkretnije morfološko-morfološki nivo (tvorbeni morfemi), odnosno identifikacija, adaptacija i stepen asimilacije sufiksa orijentalnog porijekla, te njihova tvorbeno značenja i učešće u tvorbenom sistemu bosanskog jezika, i to

onih sufiksa kod kojih su frekventnost, produktivnost ili plodnost evidentne pojave, a stepen asimiliranosti potvrđen i u mogućnostima tzv. hibridne tvorbe, pa se smatra da im je tvorbena sposobnost još uvijek aktuelna. Drugim riječima kazano, u ovom radu neće se pridavati pažnja niti svim tvorbenim morfemima niti baš svim sufiksima orijentalnog porijekla; sufiksi koji su preuzimani sporadično, samo uz određenu leksemu (ili tek uz nekoliko njih), gdje se čak i ne osjeća njihovo tvorbeno značenje (nisu upečatljivi niti kao takvi prepoznatljivi u jeziku primaocu) - neće u ovom radu uopće biti analizirani.

- 1.2. Za bolje razumijevanje pojava o kojima se ovdje govori, te mjesta i značaja tvorbenih morfema u okvirima jezičkog posuđivanja uopće, ukratko ćemo podsjetiti na neka zapažanja ili teoretske postavke u vezi s tim.

Preuzimanje iz jednog jezičkog sistema u drugi najprisutnije je i najuočljivije (to je nedvojbeno) u leksici, mada jezički kontakti, isto tako, nerijetko rezultiraju sličnim pojavama i na ostalim razinama jezičke strukture, pogotovo u slučaju dugotrajnijih i intenzivnijih kontakata. Zapravo, u procesu interferencije obično se preuzima osnovni morfem koji se zatim, u primarnoj adaptaciji¹, prvo transfonemizira (supstitucija fonema modela² adekvatnim fonemima replike), a potom i transmorfemizira (uključuje u odgovarajuću vrstu riječi sa pratećim gramatičkim kategorijama - rod, broj, deklinacija i slično) i time, praktično, integriše u morfološki sistem jezika primaoca; takva se riječ u derivacioni sistem jezika u koji je dospjela, uključuje tek u sekundarnoj adaptaciji.

Međutim, često se dešava da se iz jednog jezika u drugi preuzme model koji pored osnovnog sadrži i kakav vezani - derivacioni morfem. U tom slučaju data riječ podliježe fonetsko-morfološkoj adaptaciji jezika primaoca u svojoj ukupnoj vrijednosti (kao cjelina). Šta će se s njenim pojedinačnim morfemima (leksičkim i tvorbenim) dešavati nakon transfera i primarnog prilagođavanja (dakle, u procesu sekundarne adaptacije na terenu jezika primaoca), ovisi o više činilaca, što znači da sudbina takve riječi ili njenih zasebnih morfema može biti različita.

- 1.3. Leksički morfem (korijen i/ili osnova riječi, katkad i leksem u svojoj ukupnosti) može ostati "blokiran" svojim tvorbenim morfemom s kojim je

1 Termin *primarna adaptacija* podrazumijeva nužne, prije svega fonetsko-fonološke promjene u momentu interferencije - minimum zahtjeva jezika primaoca prilikom preuzimanja jezičkog materijala iz jednog jezika u drugi; *sekundarna adaptacija* uključuje sve naknadne promjene koje, eventualno, trpi primarno adaptirana tuđica, a dešavaju se na terenu jezika primaoca pod utjecajem njegova unutrašnjeg raslojavanja i govornih razlika (up. R. Filipović, *Teorija jezika u kontaktu*).

2 Termini model i replika također se upotrebljavaju u navedenom djelu R. Filipovića (*Teorija jezika u kontaktu*): *model* označava onaj oblik tuđe riječi, koji je prethodio interferenciji (pripada jeziku izvorniku ili posredniku), dok se *replika* odnosi na primarno ili sekundarno adaptirani oblik tuđice u jeziku primaocu.

i posuđen pa da ne bude sposoban učestvovati u kakvim drugim derivacionim procesima (što se dešava), ali se, također, može osloboditi datog tvorbenog morfema i osposobiti za novu derivaciju (što je česta pojava).

S druge strane, sudbina preuzetog tvorbenog morfema ovisit će od sljedećih okolnosti:

a) koliko je često dati sufiks posuđivan kao vezani morfem (sporadično ili sa većim brojem leksema) - od toga će ovisiti stepen njegove integracije u tvorbeni sistem jezika primaoca, a potom i njegova dalja produktivnost,

b) kakva mu je semantička vrijednost u jeziku davaocu i u kakvom je značenju prihvaćen u jeziku primaocu - dakle, za koju je vrstu riječi i za koja tvorbeni značenja osposobljen (da li mu je značenje usko, specijalizovano ili je kao tvorbeni morfem polisemantičan),

c) kakve su mu mogućnosti u tvorbenoj sinonimiji jezika primaoca (ima li mogućnost adekvatne zamjene u fondu tvorbenih morfema jezika u koji je preuzet).

Navedeni činioци direktno utječu na plodnost i produktivnost tvorbenih morfema tuđeg porijekla u jeziku koji ih posuđuje, ne samo uz osnove s kojima su prispjeli, već i uz leksiku kakve druge provenijencije; od toga kasnije ovisi čak i njihov opstanak tokom jezičkog razvitka jezika primaoca.

2.0. Budući da orijentalizmi (turcizmi) čine najbrojniji sloj tuđica u našem jeziku, nije čudno da se u takvom leksičkom bogatstvu nađe i do danas u vrlo živoj upotrebi sačuva nemali broj sufiksa preuzetih prije svega iz turskog, ali i iz perzijskog, pa čak i arapskog jezika. Većina njih se potpuno adaptirala prema uzusima našega jezika i gotovo sasvim odomaćila, a primali smo ih, kao i većinu orijentalizama, uglavnom turskim posredovanjem, ma odakle izvorno potjecali. Među njima su turski tvorbeni morfemi i najbrojniji i najplodniji i najfrekventniji - uz orijentalne osnove i u tzv. hibridnoj tvorbi³, i ne samo u općeupotrebnoj leksici već i u onomastičkim vrijednostima - u toponimiji, posebice u ojkonomiji⁴, i vrlo često u patronimima, izrazitije dakako kod Bošnjaka (ali nerijetko i

3 *Hibridna tvorba* podrazumijeva kombinaciju morfema različite provenijencije: osnovni morfem iz jednog jezika - tvorbeni iz drugog ili obrnuto. Hibridi među orijentalizmima u našem jeziku mogu biti tzv. *pseudoorijentalizmi* - ukoliko je osnovni morfem neorijentalnog, a tvorbeni orijentalnog porijekla, odnosno mogu biti domaći derivati - kad je osnovni morfem orijentalnog, a tvorbeni neorijentalnog porijekla (o sufiksima orijentalnog porijekla i, posebno, o hibridnoj tvorbi opširno u radu H. Vajzović: *Orijentalizmi u literarnom stvaralaštvu*, koji je još neobjavljen - u pripremi za štampu).

4 Budući da termin *ojkonim* nije široko poznat i uobičajen u literaturi, neće biti naodmet, zarad šire čitalačke publike, napomenuti da on pripada onomastici i označava naziv naseljenog mjesta.

kod ostalih nacionalnosti). I sve je to, s obzirom na ekstralingvističku, pa i kakvu drugu prateću realnost, posve očekivano i objašnjivo.

- 3.0. Koji su se sufiksi orijentalnog porijekla integrisali u naš tvorbeni sistem, kako su se adaptirali i koliko asimilirali, kakva su im tvorbeno značenja u našem jeziku i mogućnosti tvorbene sinonimije, koliko su produktivni i plodni, odnosno frekventni, na koje se osnove dodaju i kako funkcioniraju - pokazat ćemo zasebno na svakom od njih.

3.1. SUFIKS *-luk*

3.1.0. *Ovaj imenički sufiks realizira se u turskom jeziku, zavisno od vokalne harmonije⁵, u četiri alomorfna lika: -**lık** / - **lik** / -**luk** / -**lük**, ali je u našem jeziku sačuvan⁶ kao jednoobrazna forma (bez obzira na vokalsku prirodu riječi), tj. kao sufiks -**luk**⁷. Step en njegove adaptiranosti na fonetskom planu potvrđuje i činjenica da krajnje **k** u ovom sufiksu redovno (analogno domaćim riječima) trpi promjene po I i II palatalizaciji kad se (u određenoj poziciji i određenim gramatičkim oblicima) realizira kao č, odnosno c.*

U procesu transmorfemizacije ovaj se sufiks uključio u tvorbu imenica muškog gramatičkog roda i, potpuno se adaptirajući, dobio odgovarajuću deklinaciju i broj (imenice muškog roda na suglasnik, tipa "korak - koraci"). U tvorbenom postupku dodaje se na imeničke ili, rjeđe, na pridjevske osnovne morfeme gradeći tako nove imenice vrlo širokog semantičkog raspona⁸.

- 5 Prema zakonu o vokalnoj harmoniji osobenom za turski jezik, razlikuju se tzv. *mehke riječi* u kojima se javljaju samo vokali prednjeg reda (*i/e/ü/ö*), odnosno *tvrde riječi* - u kojima se javljaju samo vokali zadnjeg reda (*ı/a/u/o*). Zakonu podliježu, prije svega izvorne turske riječi (mada i tu ima stanovitih odstupanja), dok su tudice obično izuzete.
- 6 Kad je riječ o tvorbenim morfemima preuzetim iz turskog jezika u bosanski (hrvatski/srpski), usporedba *modela* i *replike* na fonološkom planu nameće i jedno ozbiljno naučno pitanje: da li su turski polivarijantni sufiksi (alomorfi - vokalna harmonija) svedeni u našem jeziku na jednoobrazne forme u procesu transfonemizacije ili su oni, zapravo, u momentu interferencije preuzeti upravo u formi postojećih jednoobraznih morfema, što bi odgovaralo utjecaju (jezički kontakti) zapadnorumelijskih dijalekata. Naravno, u ovom radu nećemo tragati za takvim odgovorima, ali je problem zanimljiv i etimolozima i historičarima jezika, turkolozima, dijalektolozima.
- 7 Svi sufiksi orijentalnog porijekla koji se u turskom jeziku javljaju u više alomorfni likova, bivaju u drugim jezicima (primaocima - u bosanskom, ali i ostalim južnoslovenskim, pa i neslovenskim jezicima) unificirani u po jedan jedinstven oblik tvorbenog morfema (up. radove: B. Markov, *O nastavcima -ana, -lija, -luk i -džija*; G. Hazai, *Prilog istorijatu morfeme -luk*). Zanimljivo je, također, pomenuti da istu pojavu (unifikacija turskih tvorbenih morfema na jedan lik, koji u različitim jezicima primaocima ne znači i jedinstven) nalazimo čak i u govoru sarajevskih Sefarda (što sam zapazila recenzirajući još neobjavljeni rad Ishaka Pape, Hebreizmi i turcizmi u govoru sarajevskih Sefarda), gdje, primjerice, naš sufiks turskog porijekla *-luk* ima refleksi *-lik* i slično.
- 8 Up. rad B. Markov, *O nastavcima -ana, -lija, -luk i -džija*.

3.1.1. Primjeri naših orijentalizama izvedenih sufiksom **-luk** toliko su brojni da sami po sebi svjedoče o njegovoj produktivnosti i plodnosti; navest ćemo samo neke od njih:

ahbabluk, ahmakluk, ajluk, akšamluk, asiluk, azginluk, baksuzluk, baščeluk, bašluk, begluk, biberluk, bihuzurluk, bonluk, boščaluk, čičekluk, čitluk, čiviluk, čobanluk, ćafirluk, ćesatluk, ćurčiluk, dahiluk, dembeluk, domazluk, dostluk, dunjaluk, dušekluk, dušmanluk, đozluk (đozluci), fukaraluk, gazapluk, gaziluk, gurbetluk, hadžiluk, hastaluk, javašluk, jogunluk, jorganluk, kadiluk, kalabaluk, kazandžiluk, komšiluk, kokuzluk, kuluk, kujundžiluk, mahmurluk, marifetluk, merhametluk, mezarluk, mezetluk, minderluk, muštuluk, namćorluk, ortakluk, papučluk, pašaluk, pesinluk, rahatluk, rospijaluk, šećerluk, šejtanluk, šenluk, šeretluk, ugursuzluk itd.

3.1.2. Značenje sufiksa **-luk** u jeziku izvorniku (turskom)⁹ pokazuje vrlo bogate tvorbeno-semantičke mogućnosti, pa je prirodno da je i izrazito plodan - gradi imenice i pridjeve u značenju apstraktnih pojmova, zatim mjesta ili predmeta u kome se nešto nalazi/drži, namjenske predmete, zanimanje ili službu, definirani vremenski period, ideološki ili kakav drugi pravac i slično.

U našem se jeziku značenje ovog sufiksa u znatnoj mjeri podudara sa jezikom davaocem (pogotovo u primjerima pravih orijentalizama, kad je i leksički morfem orijentalnog porijekla), mada bi se moglo kazati da se sva takva značenja ipak nisu uspjela funkcionalizirati, što znači da je ovaj turski tvorbeni morfem na našem terenu relativno suzio svoje semantičko polje.

Sudeći prema primjerima, značenje sufiksa **-luk** u našem jeziku ipak je široko i kreće se od apstraktnih pojmova (*ahbabluk* = prijateljstvo), preko oznaka za pojavu za kakvu osobinu ili stanje u kome se neko nalazi (*mahmurluk, marifetluk, nestašluk*), zatim imenovanja različitih konkretnih pojmova, katkad čak terminološke naravi (*ćesatluk* = privredna kriza), prostornog određenja tipa administrativnih područja (*begluk, čitluk*), zanimanja (*kujundžiluk*), pojave vezane za kakvu pripadnost (*ciganluk, bošnjakluk, hrišćanluk, pahorluk*) i slično, pa sve do imenovanja predmeta različite upotrebne vrijednosti (*bičaluk, čiviluk, prsluk*), čak i kakvih drugih značenja. Teško je, zato, precizno definirati široko semantičko polje ovog sufiksa, ali je sasvim sigurno da njegovoj produktivnosti i plodnosti doprinosi upravo istaknuta značenjska fleksibilnost (polisemantičnost).

3.1.3. O tvorbenoj produktivnosti i plodnosti, te izrazito visokom stepenu asimilacije sufiksa **-luk**, najbolje, ipak, svjedoči postojanje znatnog broja primjera tzv. hibrida - kad se ovaj tvorbeni morfem dodaje na neorijentalne osnove i gradi tzv. pseudoorijentalizme. Takvom kombinacijom morfema

⁹ Značenja turskih sufiksa u jeziku davaocu usklađena su, uglavnom, prema *Gramatici suvremenoga turskog jezika*, E. Čauševića.

različite provenijencije nastaju imenice koje ostaju manje-više u semantičkim okvirima osnovnog morfema, a u slučaju da imenuju apstraktan pojam, sufiks obično intenzivira značenje ili pojačava njihovu stilsku obojenost, uglavnom u pravcu djelimične, pa i potpune pežorativnosti, npr.

bezobrazluk, bičaluk, bošnjakluk, ciganluk, dangubluk, đavoluk, gadaluk, hrišćanluk, kenjčiluk, kukavičluk, lopovluk, majstorluk, nestašluk, pahorluk, papanluk, pasjaluk, poganluk, prostakluk, prsluk, seljakluk, svinjaluk, tvrdičluk, zabunluk itd.

3.1.4. Sufiks **-luk** u našem jeziku nije, općenito gledano, nezamjenjiv, ali se rijetko kad zamjenjuje, pogotovo uz određene orijentalne osnove (*ajluk, akšamluk, asiluk, begluk, čiviluk*). Ima, međutim, primjera u kojima se ovaj sufiks može i izostaviti (merhamet, meze, mezar) ili, pak, na njega dodati kakav drugi sufiks (polimorfna tvorba) a da se značenje opet bitno ne promijeni (*akšamlučenje, šenlučenje* - glag. imenice). Takve i neke druge pojave dokaz su da upotreba sufiksa **-luk** (zavisno opet od pojma koji se imenuje i konkretno aktualiziranog tvorbenog značenja) katkad neutralna, ali često i funkcionalnostilski ili stilistički markirana. Najčešće mu, pogotovo u slučaju da gradi apstraktan pojam, po tvorbenom značenju odgovaraju sufiksi **-stvo, -anje/-enje, -ost**,¹⁰ kao sinonimi, preciznije kao relativni stilsko-semantički ekvivalenti, npr.:

baksuzluk / baksuznost; jogunluk / jogunstvo; gadaluk / gadost; hrišćanluk / hrišćanstvo; mahmurluk / mahmurnost, mahmuranje; ortakluk / ortaštvo, ortačenje; bošnjakluk / bošnjaštvo; majstorluk / majstorstvo; prostakluk / prostaštvo i sl.

3.2. SUFIKS **-džija/-čija**

3.2.0. Sufiks turskog porijekla **-džija / -čija** jest imenički sufiks (u oba jezika -davaocu i primaocu) koji u svom jeziku izvorniku ima 4 + 4 alomorfne varijante - zavisno od vokalne harmonije, te od zvučnosti posljednjeg konsonanta u osnovnoj morfemi: **-ci / -či / -cü / -čü**, odnosno **-ci / -či / -cu / -ču**.

3.2.1. U procesu transfonemizacije ovaj sufiks je u našem jeziku sveden na samo dva moguća oblika - dvije alomorfe diferentne prema zvučnosti: **-džija** (što dolazi na osnovu koja se završava zvučnim suglasnikom) i **-čija** (što odgovara osnovici na bezvučni suglasnik).

Proširenje ovog turskog sufiksa našim nastavkom **-(i)ja** došlo je u procesu transmorfemizacije - potreba uključivanja takvih riječi u kategoriju roda i u odgovarajući tip deklinacije. Riječ je, dakle, o imeničkom sufiksu koji je redovno dobijao muški rod, odnosno deklinaciju imenica prirodnog muškog ro-

10 Up. S. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskoj književnoj jeziku*, str. 268 i 317.

da na **-a** (tipa sudija) ili, rijetko, tvorio dvorodne imenice (muški/ženski rod, tipa "propalica").

3.2.2. Sudeći prema broju primjera izvedenih sufiksom **-džija / -čija**, čini se da je ovaj tvorbeni morfem u međusobnoj usporedbi sa ostalim sufiksima orijentalne provenijencije, produktivan i plodan makar koliko i sufiks **-luk**, kao u primjerima:

abadžija, aščija, avdžija, badavadžija, bataldžija, binjedžija, bojadžija, bostandžija, bozadžija, buregdžija, čarukčija, čifčija, čizmedžija, čohadžija, čorbadžija, čevabdžija, čumurdžija, čurčija, duhandžija, džamdžija, đemidžija, đumrukčija, fenjerdžija, furundžija, halvadžija, handžija, inadžija, jabandžija, jorgandžija, kafedžija / kahvedžija, kapidžija, kazandžija, kavgadžija, kiridžija, kujundžija, megdandžija, miraždžija, muštulugdžija, mutapčija, odadžija, papudžija, rakidžija, sahačija / sajdzija, skeledžija, šičardžija, tobdžija itd.

3.2.3. Sufiks **-džija / -čija** u pravilu se dodaje na imeničke osnove (rijetko kad na druge vrste riječi, kao u primjeru: badava - *badavadžija*) i gradi nove imenice vrlo uskog, specijaliziranog značenja: vršilac radnje / zanimanja, odnosno (rjeđe) nosilac osobine. Za potrebe ženskog roda u istim značenjskim okvirima (ukoliko se određeno zanimanje / osobina logički ili običajno očekuje kod žena), ovaj se sufiks u našem jeziku u pravilu proširuje domaćim sufiksom **-ka**, pa dobijamo složeni hibridni sufiks **-dži(j)ka**, obično sa reduciranim glasom *j*: *handžijka, ašči(j)ka, kahvedžika, miraždži(j)ka* i slično (analogno: zubar - zubarka); zanimljivo je da se ovaj sufiks u ženskom rodu nikad ne proširuje domaćim sufiksom **-(n)ica** (tipa: sobar - sobarica ili komšija - komšinica), jer je takvo proširenje rezervirano za zasebno tvorbeno značenje u kojem imamo, praktično, sufiks **-džinica** (npr. *buregdžinica*).

3.2.4. Produktivnost i plodnost sufiksa **-džija/-čija** nije rezultat širine semantičkog polja (kao kod **-luk**) već preuzimanja velikog broja "označenih" (pojmov) karakterističnog (uskog) značenja (zanimanje, nosilac osobine), što istovremeno znači da je kulturno posuđivanje prethodilo jezičkom (osobito kod zanimanja). Međutim, stepen asimiliranosti, te tvorbeni sposobnost i aktuelnost sufiksa **-džija** uvjerljivo i ilustrativno najbolje dokazuje (kao i kod **-luk**) mogućnosti hibridne tvorbe, tipa:

bombondžija, bravadžija, bundžija, dimdžija, fijakerdžija, filmadžija, foldžija (žarg. = foler), *galamdžija, govordžija, hvaldžija, intereščija, larmadžija, lokadžija, mirdžija, podvaladžija, provodadžija / provodadžika, račundžija, sijeldžija, siledžija, šaldžija / šaljivdžija, šeširdžija, tramvajdžija* itd.

Ovakvih primjera ima dosta i značajno je napomenuti da je produktivnost sufiksa **-džija / -čija** još uvijek živa - njegova tvorbeni aktivnost i nije završena ni nakon prestanka direktnih kontakata između turskog i našeg jezika - ona, zapravo, još uvijek traje.

3.2.5. Mjesto sufiksa **-džija** u okvirima tvorbene sinonimije treba tražiti među nekoliko neorijentalnih sufiksa, moguće i jednim orijentalnim, mada i tada treba govoriti o relativnosti, pa čak i usiljenosti takvog odnosa (pitanje i jezičke prakse). Riječ je, dakle, o sufiksima:

-ar (*bravadžija, skeledžija, čizmedžija* > *bravar, skelar, čizmar*);

-aš (*rakidžija, tamburdžija* > *rakijaš, tamburaš*),

-ac (*šaldžija - šaljivac*)

-nik (*govordžija, siledžija* > *govornik, silnik*)

-telj (*bundžija* > *bunitelj*)

-lija (*zanačija* > *zanatlija, miraždžija* > *mirazlija*).

Kao što se iz primjera da vidjeti, rijetko je u ovakvim odnosima moguće govoriti o apsolutno istim semantičkim ili stilsko-semantičkim vrijednostima, odnosno o istim i denotativnim i konotativnim značenjima, što znači da je nemoguće u svim primjerima navedene sufikse međusobno supstituirati bez posljedica ili direktno po značenje ili naspram odredbi standardnojezičke norme ili, pak, u smislu stilsko-stilističkih efekata, naprimjer *govornik* ima stilski neutralno značenje (= onaj koji govori, koji se obraća slušaocima, korisnik jezika) u poređenju sa *govordžijom* koji nosi izvjesnu pežorativnost i funkcionalnostilsku markiranost (= koji voli puno pričati, koji priča puno a nesadržajno i sl.); *džamdžija* je arhaizam u odnosu na svoj pravi sinonim "staklar" (ne bi se reklo ni "džamar" niti "stakladžija"), dok *džamlija* označava "veliku sobu sa puno ustakljenih prozora" itd.

3.3. SUFIKSI **-li** i **-lija**

3.3.0. Ova dva naša sufiksa porijeklom su od turskog jednog, koji se u svom jeziku izvorniku javlja kao tvorbeni morfem u četiri alomorfna lika: **-li** / **-lu** / **-lü** / **-lu** (vokalna harmonija), gradeći imenice - najčešće u značenju etnika, odnosno pridjeve (izvedene od imenica) - u značenju osobine ili posjedovanja onog što je označeno imenicom. Zavisno od semantičke vrijednosti, te gramatičke kategorije za koju se tvorbeno osposobljavao, ovaj sufiks orijentalnog porijekla bio je na našem terenu izložen različitim promjenama u procesu morfemsko-morfološke adaptacije, čime su stvorene okolnosti za razvoj dva zasebna tvorbeni morfema.

Poput ostalih sufiksa turskog porijekla u našem jeziku, i ovaj je ustaljen kao fonetski jednoobrazan lik (tvorbeni morfem **-li**, bez alomorfničkih oblika), da bi se u procesu transmorfemizacije funkcionalizirao dvojako:

a) kao pridjevski sufiks **-li**, koji je od momenta interferencije do danas ostao indeklinabilan, te

b) kao imenički sufiks **-lija**, koji je, zapravo, u postupku transmorfemizacije - za potrebe uključivanja u kategoriju roda, broja i tipa deklinacije - do-

bio, na našem terenu (jezik primalac) proširenje sa *-(i)ja* (-li + -ja) postavši tako sufiksom *-lija*¹¹.

3.3.1. Sufiks *-li*. Dodaje se na imeničke ili na pridjevske osnove i tvori opisne (češće), ali i gradivne pridjeve koji sa imenicama na koje se odnose nisu kongruentni ni u jednoj gramatičkoj kategoriji (ostaju potpuno nepromjenjivi), pa se zahvaljujući toj osobini (indeklinabilnost) jednako, u posve istom obliku, upotrebljavaju u našem jeziku i u funkciji priloga. Prema teoriji jezika u kontaktu orijentalizmi izvedeni sufiksom *-li* smatraju se kompromisnom replikom¹².

3.3.1.0. U poređenju jezika izvornika i primaoca može se reći da su funkcionalnost, tvorbene mogućnosti i značenje ovog tvorbenog morfema u našem jeziku suženi: za razliku od turskog, u bosanskom jeziku ovaj sufiks, u svom izvornom obliku, nikada ne gradi imenice (to mu omogućava tek modificirana forma *-lija*) i, za razliku od ostalih sufiksa, rijetko prima druge tvorbene morfeme u složenoj sufiksnoj tvorbi.

3.3.1.1. Što se tiče produktivnosti sufiksa *-li* valja podsjetiti da je on u okvirima bivšeg sh/hs jezika, pogotovo njegove savremene norme, smatran neproduktivnim ili vrlo slabo produktivnim. Istina, u poređenju sa nekim drugim sufiksima (prije svega *-luk* i *-džija*) on i nije osobito plodan, ali njegovo učešće u tvorbi, bosanskog jezika posebice, dakle govora Bošnjaka u BiH, ne samo da nije zanemarljivo već se može smatrati upravo osobenim u poređenju sa ostalim novoštokavskim "varijantnim" jezicima¹³.

O stepenu plodnosti sufiksa *-li* u pravim, potpunim orijentalizmima (kad je i osnovni morfem orijentalne provenijencije) svjedoče sljedeći primjeri:

ahlakli, baksuzli, basmali, bericetli, bojali, čohali, čorbali, ćiburli, đajanli, demirli, dertli, dikli, džamli, đubrali, ferahli, harli, hastali, hujali, kadifli, kaharli, kalajli, kaldrmlji, kolajli, memli, merakli, merhametli, mušemali, nafakali, namli, ojli, pamukli, parali, rahmetli, sedefli, seirli, sirćetli, srkletli, srmali, šajakli, šećerli, šuhveli, zejtinli, zorli itd.

11 Up. B. Markov, *O nastavcima -ana, -lija, -luk i -džija*, str. 156-164, te S. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskome književnom jeziku*, str. 187-188; zanimljivo je da je kod Babića obrađen imenički sufiks *-lija*, a da pridj. sufiks *-li* (koji je, barem u bosanskom jeziku, relativno i produktivan i plodan) nije niti pomenut.

12 Pod *kompromisnom replikom* podrazumijeva se, prema teoriji jezika u kontaktu (R. Filipović) djelimično adaptirana tuđica, dakle: onaj oblik posuđene riječi koji je pretrpio samo najnužniju fonetsko-fonološku adaptaciju, dok je morfemsko-morfološko prilagođavanje uzusima jezika primaoca - izostalo (indeklinabilne riječi i sl.).

13 Sufiksi orijentalnog porijekla i inače (ne samo suf. *-li*) doprinose stanovitom pečatu prepoznatljivosti i osebujne markantnosti bosanskog jezika naspram drugih južnoslovenskih "varijantnih" jezika; mnogi od ovih tvorbenih morfema mogu se zbog svoje produktivnosti i plodnosti smatrati upravo bosanskim specifikumom (up. i udžbenik za srednje škole: H. Vajzović - H. Zvrko, *Gramatika bosanskog jezika*, str. 106).

3.3.1.2. Produktivnost i plodnost ovog sufiksa potvrđuje svakako i činjenica da on učestvuje u hibridnoj tvorbi, te da njegova tvorbeno sposobnost (i pored statusa kompromisne replike, tj. djelimično adaptiranog morfema) još uvijek nije ugašena, kao u primjerima:

brašnali, čemerli, dangubli, obrazli, pjeskali, plahali, saftali, sikirli, sodali, strukali, troškali, vodali, zlatali i slično.

3.3.1.3. Sa funkcionalnostilskog i stilističkog stajališta, za sufiks *-li* se ne bi moglo kazati ni da je neutralan niti da uvijek pripada standardnom jeziku. Tačnije bi bilo reći da ga norma bosanskog jezika u većini slučajeva toleriše, ali da je, zavisno od funkcionalnog stila i stanovitih sociolingvističkih određenja, najčešće stilski markiran.

3.3.1.4. Pa ipak, u potrazi za tvorbenom sinonimijom nalazimo da ima dosta primjera u kojima je sufiks *-li* praktično nezamjenjiv (*džamli, hairli, merhametli, nafakali, namli, parali, rahmetli, šuhveli, obrazli, troškali*), mada nije isključena ni mogućnost zamjene - najadekvatnije i najčešće domaćim tvorbenim (pridjevskim) morfemom *-an* (*baksuzan, beričetan, kaharan, pamučan, zlatan*), ali i *-ljiv* (*memljiv*), *-av* (*hujav*), *-ast* (*čorbast*), *-ski* (*zejtinski*); ima i slučajeva kad se, bez posljedica po značenje, umjesto *-li* javlja tzv. multi tvorbeni morfem, naravno, ukoliko je osnovni morfem sam po sebi pridjev (*baksuz, plah*).

3.3.2. Sufiks *-lija*. Ovaj naš sufiks nema odgovarajući prototip modela u turskom jeziku već je, kako smo rekli, porijeklom od sufiksa *-li* koji je u našem jeziku pretrpio ranije opisane promjene. To je i razlog što ovdje nećemo govoriti o značenju ovog tvorbenog morfema u jeziku izvorniku gdje je on, praktično, istovjetan indeklinabilnom pridjevskom sufiksu *-li*.

3.3.2.0. Sufiks *-lija* dodaje se u našem jeziku na imeničke (uglavnom), ali i na pridjevske osnove, orijentalne i neorijentalne, gradeći tako isključivo imenice, kao potpuno adaptirane derivate koji se uključuju u odgovarajući tip deklinacije i to najčešće muškog prirodnog roda (tipa *sudija*), katkad bivajući i dvorodnim (muški i ženski prirodni rod tipa *izjelica*), dok je, zavisno od značenja, moguć i ženski gramatički rod (tipa *armija, stolarija*).

3.3.2.1. Budući da kategorija roda kod imenica izvedenih sufiksom *-lija* nije uvjetovana formalnim završetkom već semantičkim vrijednostima svakog zasebnog primjera, sve takve imenice moguće je, praktično, podvesti pod dvije grupe:

1. one koje označavaju nosioca osobine (najčešće), odnosno zanimanje (rjede) ili etnika - imaju prirodni muški rod ili su dvorodne (istim oblikom iskazuju i muški i ženski rod):

akšamlija, ašiklija, beričetlija, čakširlija, čaršinlija, delikanlija, dertlija, džematlija, dženetlija, feslija, hairlija, haračlija, kasablija, meraklija, merha-

metlija, namlija, Osmanlija, parajlija, rahmetlija, Sandžaklija, Sarajlija, serhatlija, sevdalija, šeherlija, teferičlija, zanatlija itd.

2. one koje označavaju predmet ili (rjeđe) određuju prostor karakterističan po osobini iskazanoj pridjevom na tur. sufiks **-li** - imaju ženski gramatički rod:

bakračlija, bardaklija, čardaklija, demirlija, džamlija, fišeklija, kajmaklija, kuburlija, pamuklija, pervazlija, sedeflija, srmelija, tatlija, itd.

Semantičke razlike i okolnosti za prihvatanje kategorija roda, moguće je dokazati čak i na, fonološki gledano, jednom istom primjeru:

odžaklija m = odžaković, starosjedilac, mještanin; posjednik odžaka, *odžaklija ž* = velika soba sa odžakom.

3.3.2.2. Iako se za sufiks **-lija** ne bi moglo kazati da je osobito produktivan (ili da je, sudeći po broju primjera, posebno plodan), sigurno se može konstatirati da je potpuno adaptiran i asimiliran u tvorbeni sistem našeg jezika. Potvrđuje to, svakako, i činjenica da je ovaj tvorbeni morfem ne samo prisutan već i (još uvijek) aktivan u hibridnoj tvorbi, npr.

Bečlija, biserlija, brkajlija, Dobojlja, dugajlija, fakultetlija, hrmpalija, kaputlija, Maglajlija, novajlija, Parizlija, pubertetlija, režimlija, šuširlija, varošlija i slično.

3.3.2.3. Uspostavljanje tvorbene sinonimije kod ovog bi se sufiksa pokazalo vrlo nezahvalnim poslom, jer bi, uistinu, trebalo krenuti od slučaja do slučaja:

1. većina apelativa sa orijentalnom osnovom (čak i neki hibridi) uopće nisu uspostavili sinonimske odnose, pa sufiks **-lija** nije moguće zamjenjivati kakvim drugim tvorbenim morfemom bez posljedica po značenje (*hairlija, meraklija; demirlija*)

2. u primjerima etnika potrebno je respektirati izbor nosioca naziva, odnosno stav norme, što znači da će primjeri tipa: *Sandžaklija, Sarajlija* ostati bez zamjene (bez tvorbenog sinonima), *Dobojlja* i *Maglajlija* funkcionirat će naporedo sa svojim tvorbenim sinonimima na sufiks **-ac**: *Dobojac* i *Maglajac*, dok će neki arhaičniji oblici, manje-više supstandardne forme (nazivi za koje se i nisu opredijelili lično njihovi nosioci) uspostaviti sinonimski odnos sa domaćim tvorbenim morfemom **-anin** na štetu sufiksa **-lija** (*Bečanin, Parižanin*; također *šeheranin, varošanin*);

3. kod pojedinih primjera teoretski je moguće iznaći tvorbeni sinonim, ali je oblik sa sufiksom **-lija** toliko uobičajen na našem terenu da se to ipak ne čini. Pri tom, dakako, ne treba zanemariti ni stanovitu stilističku obojenost (npr. oblici *dugajlija* i *dugonja, režimlija* i *režimac* i sl.).

Stilsku i standardološku vrijednost sufiksa **-lija** vrlo je jednostavno odrediti: ukoliko ga je moguće adekvatno zamijeniti kakvim drugim tvorbenim

morfemom, onda treba tragati za motivima njegove stilističke markiranosti i funkcionalnostilske prilagodljivosti. Naravno, ukoliko ga nije moguće zamijeniti, onda se ovaj tvorbeni morfem može smatrati stilski neutralnim, pa ga i standardni jezik kao takvog nedvojbeno prihvata.

3.4. OSTALI SUFIKSI TURSKOG PORIJEKLA

3.4.1. Sufiks **-džik** u turskom jeziku funkcionira u 4 + 4 svoja alomorfnu lika - alternativno prema zvučnosti i prema zakonima vokalne harmonije (-cik / -cik, -cük / -cuk i -çik / -çik, -çük / -çuk). Gradi imeničke deminutive, pridjevske umanjenice (umanjeno svojstvo) i određenu kategoriju imeničkih derivata koji ne nose deminutivno značenje.

U našem jeziku funkcionira kao jednoobrazan tvorbeni morfem (-džik) koji učestvuje u tvorbi imenica muškog roda (na suglasnik, tipa: konjanik) i sklada se sa svim uzusima našeg fonetsko-fonološkog sistema (palatalizacija, sibilizacija i slično).

Sufiks **-džik** nije osobito produktivan (ali niti zanemarljiv) vjerovatno i zato što je u jeziku primaocu rezervisan isključivo za tvorbu imenica sa deminutivnim značenjem, pa kao vezani morfem nije ni preuziman uz veliki broj primjera. S druge strane, zbog bogate tvorbenosti sinonimije u okvirima domaćeg tvorbenog sistema (sufiksi *-ica*, *-ić*, *-čić* i slično), nije uspio razviti svoju plodnost ni u tzv. hibridnoj derivaciji. Bilježimo ga, ipak, u primjerima pravih orijentalizama (*arpadžik*, *buredžik*, *burundžuk*, *dilčik*, *dolmadžik*, *hamamdžik*, *hurmadžik*, *kapidžik*, *kazandžik*, *paradžik* i dr.), dok nam u standardnom jeziku nije poznat niti jedan primjer hibrida izvedenih ovim sufiksom. Budući da nije izraženo plodan, ovaj sufiks je u našem tvorbenom sistemu potisnut u supstandard, odakle se aktualizira uglavnom kao stilski rezerv, ustupajući, zapravo, u okvirima savremene norme prednost domaćim istoznačnim sufiksima.

3.4.2. Sufiks **-daš/-taš**, **-deš/-teš**. Jedini turski sufiks koji nije unificiran već se javlja u sva četiri svoja alomorfa. Transmorfemiziran je kao imenički sufiks (imenice muškog roda na konsonant, tipa: sportaš) i to u značenju (slično turskom) nosioca osobine ili vršioca radnje, najčešće "po uzoru na nekog drugog; kao i neko drugi".

Ovaj sufiks ne privlači pažnju ni svojom produktivnošću niti svojim stilsko-semantičkim osobenostima - zabilježen je u samo nekoliko primjera (*adeš*, *arkadaš*, *pajdaš*), ali ga treba istaknuti i zbog neodoljive sličnosti sa našim sufiksom *-aš* (bliski čak i po značenju) kako bi se etimološki razlikovali (npr. *birtaš*, *bogataš*, *kartaš*, *sportaš* - iskazuju potpunu fonemsku podudarnost sa ovim sufiksom, ali se ne smije zanemariti fonemski sadržaj osnovne morfeme koja se u ovim primjerima završava na *-t* + *-aš*).

3.4.3. Sufiks **-suz** također je turskog porijekla. Kao tvorbeni morfem semantički je zapravo suprotstavljen turskom sufiksu *-li* (dovode se u antonimski

odnos) što znači da iskazuje odsustvo onog što je sadržano u riječi na koju je dodat. I ovaj morfem u turskom književnom jeziku podliježe zakonima vokalne harmonije (siz / siz/ süz / suz), dok se u našem jeziku također javlja u samo jednom obliku (-suz) gradeći:

a) imenice muškog roda (na suglasnik, tipa: izraz) ili

b) riječi koje se ponašaju kao indeklinabilni pridjevi, kad u službi atributa ili atributiva ne kongruiraju sa imenicom na koju se odnose (poput pridjeva na suf. -li) ili

c) riječi koje postaju pravi pridjevi tek nakon što dobiju naš pridjevski sufiks -an (složena sufiksna tvorba) i tada su, naravno, promjenljivi (tipa: nesret-an; baksuz - baksuzan)

Budući da se ovaj sufiks u jeziku primaocu (za razliku od izvornika) nije funkcionalizirao u okvirima antonimijskog sistema, te da se nije, koliko je poznato, iskazao ni u hibridnoj tvorbi (ako i jeste, onda u pogrešnoj upotrebi i neadekvatnom značenju, tipa: *lijensuz* = lijena osoba) niti se aktivnije uključio u tvorbeni sinonimiju. Sudeći prema primjerima, ovaj sufiks je, zapravo, ostao "blokiran" u leksemama uz koje je i importiran (rijetki su slučajevi tipa: *baksuz* = nebaht), pa se s pravom može svrstati u neproduktivne i slabo frekventne tvorbenne morfeme. Primjeri stoga nisu osobito brojni: *ahlaksuz*, *arsuz*, *baksuz*, *čehresuz*, *dinsuz*, *đurunsuz*, *edepsuz*, *evladsuz*, *hrsuz*, *tabijasuz*, *ugursuz* i slično, a uz to su i funkcionalnostilski i stilistički markirani (rezervisani za književnoumjetnički i razgovorni stil), pa su bliži supstandardnim nego standardnojezičkim vrijednostima. Budući da je ovaj tvorbeni morfem pored negacije razvio i općenito negativnu semantičku konotaciju, zanimljivo je pomenuti primjer pseudoorijentalizma *lijensuz*, gdje se *-suz* ne javlja u funkciji negiranja značenja osnovnog morfema već potenciranja i intenziviranja negativnog značenja iskazanog u pridjevu *lijen* (slično: *ljenčuga*, *ljenjivac*). Inače je ovaj sufiks rijedak u hibridnoj tvorbi tipa *brkesuz* (= bez brkova) i slično.

3.4.4. Sufiks *-ile* jest turskog porijekla, ali u jeziku izvorniku ima funkciju postpozicije koja dodavanjem na imenske riječi iskazuje instrumental - značenje našeg prijedloga "s/sa". Budući da je turski jezik aglutinativan, ova je postpozicija preuzimana u naš jezik zajedno sa leksemama na koje je dodavana (orijentalne osnove), pa je razumijevana i prihvatana kao tvorbeni morfem. Time se postpozicija *-ile* funkcionalizirala na našem terenu kao sufiks za tvorbu priloga, načinskih i vremenskih, bilo u kombinaciji sa orijentalnim osnovama (*avazile*, *birvaktile*, *butumile*, *džabdžabile*, *džematile*, *hep(e)sile*, *kastile*, *mahsuzile*, *sabahile*, *zor - zorile* i slično) ili u mogućnostima hibridne tvorbe, tzv. pseudoorijentalizama (*dan-danile*, *kućile*, *namjerile*, *zorom - zorile* i slično).

Iako su navedeni primjeri sa stajališta savremene jezičke norme izrazito stilski obojeni, mogućnosti tvorbenne sinonimije nisu velike. Većina navedenih

primjera nema mogućnost tvorbene zamjene (*avazile, birvaktile, džematile, kastile, kućile*), mada neki od njih isto značenje mogu iskazati i samo osnovnim oblikom (bez *-ile*), eventualno uz dodatak još kakve priloške odredbe (pose *džaba, mahsuz*), odnosno uz pomoć drugih sufiksa (sasvim *džabno, saba-hom, zorno, dan-danas, namjerno, ranom zorom*), što je stilski i stilistički gledano - neutralnije, a standardološki - prihvatljivije.

3.5. OSTALI SUFIKSI ORIJENTALNOG PORIJEKLA

3.5.1. Ovdje ćemo izdvojeno posmatrati neke od sufiksa (manje ili više prisutnih, mada slabije produktivnih) kojima je jezik izvornik - perzijski, pa i arapski. Zanimljivo je, međutim, da su i oni u naš jezik dospjeli uglavnom turskim posredovanjem (kao i većina leksike orijentalnog porijekla), što znači da su, i prije preuzimanja, stanovit stepen adaptacije pretrpjeli u skladu sa uzusima turskog jezičkog sistema. Među njima se po svojoj plodnosti i stepenu asimilacije najviše ističu neki tvorbeni morfemi porijeklom iz perzijskog; onim produktivnijim dat ćemo više prostora.

3.5.2. Sufiks *-(h)ana*. Porijeklom je od pers. imenice *hane* (= kuća) koja se, zahvaljujući velikom stepenu pojavnosti u složenicama, pored imenice *han* funkcionalizirala i kao tvorbeni morfem. U procesu transfonemizacije ovaj sufiks je prihvaćen alternativno - sa glasom *h* i bez njega: *-hana / -ana*. Transmorfemizacijom je ovaj morfem osposobljen za tvorbu imenica ženskog roda na *-a* (tipa: kuća), sačuvavši, uz djelimične modifikacije, i svoje osnovno značenje: zatvoren, omeđen prostor kakve građevine, funkcionalno namjenski definiran, kao u primjerima pravih orijentalizama: *barutana, čifuthana, čulhana, ćerhana, ćumurana, dembelhana, dershana, divanhana / divhana, džebhana, đumrukšana, gasulhana, hapsana, kafana, mejhana, musafiršana, tabšana* i slično, odnosno u primjerima hibridnih tvorenicama: *đvorana, kugšana, pilana, cigšana, solana* itd.

Kao izoliran, ovaj tvorbeni morfem nije stilski markiran, mada bi se većina leksema orijentalnog porijekla preuzetih združeno sa ovim sufiksom, mogla svrstati u historizme ili arhaizme. Mogućnost zamjene sufiksa *-hana* u okvirima domaće tvorbene sinonimije nije isključena (istoznačni bi mu, primjerice, bili sufiksi *-ara* ili *-arnica*), ali se on uz navedene primjere osnovnih morfema orijentalne ili neorijentalne provenijencije, u bosanskoj jeziku nikad ne zamjenjuje.

3.5.3. Sufiks *-dar/-tar*. Također je perzijskog porijekla, prisutan i u turskom jeziku, odakle je prenesen i nama u značenju vršioca radnje ili nosioca osobine. Transfonemiziran je u dvije ravnopravne alomorfe (različite po zvučnosti) koje učestvuju u tvorbi imenica imenica muškog roda (na suglasnik, tipa: zidar, vratar), kao u primjerima orijentalizama: *bajraktar, buhurđar, čohadar, dizđar, džeferđar, haznadar, serđar*, pa čak i u hibridnim izvedenicama: *čuvadardar* i slično. Ni ovaj se sufiks ne ističe

svojom produktivnošću, čak ni stilskim osobenostima, formalno nije nezamjenjiv (isp. domaće sufikse -ar, -telj, -lac i slično, koji bi se mogli smatrati relativnim sinonimima), ali se u navedenim primjerima nikad ne zamjenjuje. U našem tvorbenom sistemu, međutim, privlači pažnju (slično sufiksu -daš/-taš) zbog sličnosti sa domaćim tvorbenim morfemom -ar, koji učestvuje u izvedenicama tipa *poštar*, *redar*, *tapetar*, *zlatar* i slično (*t/d* ne pripada, dakle, sufiksu već osnovnoj morfemi).

- 3.5.4. Sufiks *-čar/-čer*. Ovaj sufiks u perzijskom i u turskom jeziku ima oblik *-kar/-ker* koji je u nas transfonemiziran u adaptiranoj formi (uobičajena pojava da orijentalno "umekšano" $k > č$). Učestvuje u tvorbi imenica (izvedenih od imeničkih ili pridjevskih osnova, sa deklinacijom tipa imenica muškog roda na suglasnik) u značenju vrlo bliskom sufiksu -daš/-taš - vršilac radnje ili nosilac osobine, npr. *đunahčar*, *hizmečar*, *tamaščar*, *zijančer*, *zulumčar*, čak i u hibridnoj tvorbi kao *pogančer* i slično. Ni ovaj sufiks ne može svrstati u plodne, pa ni stilski posebno izražajne, ali je i ovdje potrebno voditi računa o razlici naspram domaćeg sufiksa -ar kad se ispred njega nađe *č/č* iz osnovne morfeme, kao u primjerima: *bečar*, *smečar*, *cvječar*, pa i: *papučar*, *paničar*, *mjesečar* i slično u kojima afrikati *č/č* pripadaju osnovnoj morfemi ili su porijeklom od glasova *t/k/c*.
- 3.5.5. Među sufiksima perzijskog porijekla moguće je izdvojiti još nekoliko morfema, kao što su: *-stan* u značenju definiranog prostora osobenog po onome što označava osnovni morfem (*bezistan*, *bostan*, *đulistan*, *mezaristan*), zatim *-van* u značenju vršioca radnje ili nosioca osobine (*baštovan*, *pehlivan*, *geđovan*; ovdje, naravno, ne spadaju i primjeri tipa *gotovan* < *gotov+an*) ili sufiks, sa sličnim značenjem, *-baz* (*sihirbaz*) itd. Međutim, produktivnost i frekventnost ovakvih sufiksa svedena je na gotovo neznatnu mjeru, te se njima nećemo zasebno baviti. Ista konstatacija vrijedi i za sufikse arapskog porijekla koji su, u poređenju sa sufiksima turske pa i perzijske provenijencije, i po broju i po neplodnosti i slaboj asimiliranosti, praktično zanemarljivi; jedan od njih je, primjerice, arapski adjektivni sufiks *-i* (preuzet i u turski jezik) koji tvori opisne pridjeve (npr. *golubi*, *kahvaji*, *mavi*, *turundi* i slično) ili, pak, dobija za potrebe deklinacije proširenje *-(i)ja* gradeći u tom slučaju imenice od pridjevskih i imeničkih osnova orijentalnog ili domaćeg porijekla, tipa: *Ćumurija*, *Ferhadija*, *Drvenija* - obično u funkciji onima.
- 4.0. Sve što smo dosad rekli o sufiksima orijentalnog porijekla u našem jeziku, odnosilo se na tvorbu općepotrebne leksike. Ne bi, međutim, u ovakvoj analizi trebalo zanemariti ni njihovo bitno učešće u onomastičkoj tvorbi, gdje se jedan broj sufiksa o kojima smo govorili, upravo ističe po svojoj produktivnosti, posebno u toponimiji, izrazitije, čini se, u ojkonomimima, te u patronimiji, ne samo na terenu Bosne i Hercegovine i

ne samo kod Bošnjaka već i na području ostalih socio-kulturnih sredina bivšeg sh/hs jezika (Srbija, Crna Gora, čak i Hrvatska), mada je na prostorima bivše Jugoslavije u tome, sasvim sigurno, prednjačilo područje Makedonije¹⁴. Naravno, prisustvo orijentalnih utjecaja u našoj onomastici ima ista objašnjenja kao i kod interferencije općeupotrebne leksike (dužina i intenzitet kontakata naše i turske civilizacije, kulture i tih dva-ju jezika), pa se time nećemo baviti. Treba, ipak, dodati da izvjesna razlika u statusu i sudbini između apelativa i onima postoji. Govoriti, međutim, o onomastičkim vrijednostima bez oslanjanja na leksičko-semantičke značajke apelativa, pa time i njihovih tvorbenih oblika, ne bi bilo uputno barem iz dva razloga:

1. zato što se u osnovici onima često nalaze neizmijenjeni ili djelimično modificirani apelativi, koji su, istina, u procesu onimizacije lišeni leksičkog značenja, ali nerijetko i sa očuvanom, prepoznatljivom vezom između dva znaka - leksičkog i onomastičkog (mogućnost otkrivanja motiviranosti onimizacije, posebno kod toponima i patronima); u tom svjetlu treba posmatrati i učešće tvorbenih, ne samo osnovinskih morfema i

2. zato što je kod onima izbor i apelativne osnovice i tvorbenog onomastičkog inventara uglavnom uvjetovan ili usklađen sa jezičkim osobenostima date govorne zone u datom trenutku jezičkog razvitka.

- 4.1. Iako je naša onomastika bogatija nazivima sa orijentalizmom kao osnovnim morfemom, nije zanemarljiv niti broj onima u čijoj tvorbi učestvuju neki od sufiksa orijentalnog porijekla, bilo da se dodaju na orijentalne ili neorijentalne osnove - katkad u monomorfnoj, češće u složenoj sufiksnoj tvorbi.
- 4.2. U tvorbi ojkonima (nazivi naseljenih mjesta), naprimjer, na terenu bivše Jugoslavije, uključujući i Makedoniju, najfrekventniji su sufiksi *-lija*: čak oko 30% od ukupnog broja zabilježenih primjera, i *-li*: više od 20% od ukupnog broja ovakvih naziva (*Ćoslije, Dumezlije, Bešlići, Kanlići* - u BiH; *Ćumurlija, Kuršumlja, Krasalić* - Srbija; *Jaguplije, Šakanlije* - Hrvatska), zatim slijedi *-luk*: oko 25% naziva (*Čiflik/Čitluk/Čitluci, Begluci, Kovanluk* - u BiH; *Čifluk/Čitluk/Čiflik, Baščeluci, Kovanluk* - u Srbiji; *Čitluk, Begluci* - u Hrvatskoj), potom *-džija/-čija*: oko 11% naziva (*Čivčije, Okandžije, Samardžije* - u BiH; *Kapidžija, Lugadžija* - Srbija), pa sufiks *-džik* koji je vrlo rijedak (*Šeherdžik* - u BiH; *Hisardžik* - u Srbiji).

14 O učešću sufiksa orijentalnog porijekla u tvorbenim modelima ojkonima bivše Jugoslavije, opširno u radu H. Vajzović: *Sufiksna tvorba orijentalnog porijekla u jugoslovenskoj ojkonimiji* - referat podnesen na onomastičkoj konferenciji u Titogradu 1991. godine (rad je publikovan, ali tačni podaci o publikaciji autoru nisu poznati zbog onemogućenih komunikacija tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu).

Analiza primjera zabilježenih u imeniku mjesta bivše Jugoslavije, pokazuje da produktivnost, odnosno plodnost sufiksa orijentalnog porijekla u onomastičkoj tvorbi na terenu BiH, ima sljedeći redoslijed: -lija, -luk, -li, -džija, -džik.

4.3. Iako, nažalost, orijentalno naslijeđe u našoj patronimiji nije istraženo (ni u vrijednostima osnovnih morfema niti tvorbenih), sasvim je sigurno da su u ovom segmentu naše onomastike tuđi utjecaju impozantni. Ako se ograničimo samo na tvorbu naših prezimena, bez dileme možemo kazati da se većina njih završava na domaći sufiks -ić, dodavan na domaće i strane osnove, kao što ima i primjera koji nisu rezultat derivacije, zatim onih koji se završavaju na kakav drukčiji tvorbeni morfem (pa i onaj orijentalnog porijekla) i, naravno, onih u čijoj tvorbi učestvuju polimorfni sufiksi. Međutim, za učešće sufiksa orijentalnog porijekla vrlo je značajno kazati da je ono u određenom smislu i relativno, da može stvoriti i krivu sliku, utoliko što patronimi najčešće imaju snažnu motivaciju u procesu onimizacije, pa i sufikse treba gledati u tom svjetlu kao dio apelativa koji se našao u osnovi onima, npr. kad je motiviranost vezana za zanimanje, logično će se pojaviti sufiks -džija u svom primarnom značenju (Kujundžić < kujundžija) i slično.

Iako naša patronimija, posebno u BiH, nije ozbiljno istražena (rekosmo nažalost, jer bi korist bila višestruka) pa ne možemo niti govoriti egzaktno, u procentima, o učešću i produktivnosti pojedinih sufiksa orijentalnog porijekla u takvoj tvorbi, čini se da je većina tvorbenih morfema kojima smo se u ovom radu bavili, u ovoj kategoriji onima obilato prisutna.

Kad govorimo o našoj antroponimiji, konkretnije o patronimiji, onda je svakako vrijedna pažnje napomena (na ovim prostorima opet višestruko značajna i zanimljiva) da prezimena orijentalnog porijekla ili orijentalne tvorbe (za razliku od većine ličnih imena) nisu obavezno nacionalno ili konfesionalno markirana (nemaju ih samo Bošnjaci/muslimani već i ostali), te da nije rijedak slučaj da jedno isto prezime nose pripadnici dvaju, pa i sve triju naroda/konfesija. Koliko ilustracije radi, navest ćemo nekoliko primjera naših prezimena u čijoj tvorbi učestvuju (i) sufiksi orijentalnog porijekla:

Abadžić, Bajraktarević, Barudžija, Bilandžija, Bostandžić, Čibukčić, Čorbadžić, Čejvan, Čoralić, Dajanlić, Dizdar / Dizdarević, Dugalija / Dugaljić, Ekmečić, Hamamdžić, Kafedžić, Kapidžić, Kestendžić, Kujundžić, Kundurdžić, Kuršumlić, Lagumdžija, Neimarlija, Novalija / Novalić, Samardžija / Samardžić, Serdarević, Teftedarija / Teftedarević, Pelivan, Paradžik i slično

5.0. Na kraju ćemo, umjesto zaključka, dosadašnju analizu svesti na nekoliko općenitih zapažanja koja se, zapravo, sama po sebi nameću.

1. Sufiksi orijentalnog porijekla zauzimaju, sasvim sigurno, značajno mjesto u našem tvorbenom sistemu. Među njima su najbrojniji sufiksi preuze-

ti direktno iz turskog jezika (jezik izvornik), mada nisu zanemarljivi ni ostali, osobito perzijski sufiksi, koji su, sudeći prema određenim fonetsko-fonološkim i morfemsko-morfološkim pojavama, također preuzimani u naš jezik turskim posredovanjem.

2. Sufiksi orijentalnog porijekla nisu u bosanski jezik ulazili kao zasebni već kao vezani morfemi, pa im je od stepena pojavnosti (broj leksema uz koje je stanoviti sufiks importiran) u velikoj mjeri ovisio i stepen fonetsko-morfološke adaptiranosti, odnosno stepen asimiliranosti u tvorbenom sistemu jezika primaoca. Među sufiksima orijentalne provenijencije u našem jeziku najbrojniji su oni turskog porijekla, koji su se i najviše odomaćili, neki čak pokazujući izrazitu produktivnost i plodnost, ne samo uz orijentalne osnove već i u mogućnostima tzv. hibridne tvorbe, što znači da im tvorbena sposobnost ni do danas - stoljećima od početka interferencije i desetljećima nakon prestanka direktnih kontakata - nije ugašena. U tom pogledu osobito treba istaknuti sufikse: -luk, -džija/-čija i -lija, koji se katkad-vezuju za supstandard, ali ih jednako prihvata i savremena norma, a osobeni su prije svega bosanskom jeziku, potom i srpskom, mada nisu nepoznati (znači i upotrebljivi su i upotrebljavani) i u hrvatskom jeziku.

3. Ako sufikse orijentalnog porijekla posmatramo u okvirima tvorbene sinonimije, zapaža se da oni kao izdvojeni morfemi u pravilu nisu nezamjenjivi; naprotiv, uspostavili su brojne sinonimske odnose sa domaćim sufiksima - adekvatne, prave ili, pak, relativne. Međutim, zanimljivo je da se u većini primjera orijentalni sufiksi, bez obzira na sinonimske mogućnosti, niti ne pokušavaju supstituirati, jer bi se time ili ugrozila autentičnost date lekseme ili bi se narušila, makar djelimično, njena stilska vrijednost, pa katkad i konotativno značenje.

4. Posmatramo li sufikse orijentalnog porijekla sa funkcionalnostilskog i stilističkog stajališta, možemo konstatovati da se ne ponašaju jednako u svim situacijama i kod svih primjera. Neki od ovih tvorbenih morfema idu u red neutralnih - prihvatljivi su za sve funkcionalne stilove, ne odbacuje ih savremena norma i iskoristljivi su u svim govornim situacijama i činovima (pogotovo u BiH i pogotovo kod Bošnjaka), dok su neki ipak markirani i podliježu različitim pravilima o izboru izražajnih sredstava. Naravno, treba imati na umu da status svake zasebne riječi u ovim okvirima, općenito uvjetuje više osnovni nego tvorbeni morfem.

5. Sufiksi orijentalnog porijekla u našem jeziku pokazuju vrlo visok stepen fonetsko-morfološke adaptiranosti: izuzev pridjevsko-priloškog sufiksa -li, svi drugi su se potpuno prilagodili uzusima našeg jezičkog sistema. Najviše je među njima imeničkih sufiksa koji se ponašaju analogno domaćim tvorbenim morfemima. Visok stepen asimilacije najbolje potvrđuju svojim učešćem u tzv. hibridnoj tvorbi, kad se dodaju i na neorijentalne osnove i grade pseudoorijentalizme.

6. Analizom i međusobnom usporedbom pojedinih sufiksa zapaža se da je njihovo najčešće tvorbena značenje: vršilac radnje, zanimanje, nosilac osobine, ali i kakav predmet, pojava, pa i apstraktni pojam, označavanje prostornog određenja ili administrativnog područja i slično, što najbolje ukazuje da su u momentu interferencije preuzimani kao vezani morfemi i kao jezički znak u svojoj ukupnosti (oznaka je bila samo prateća vrijednost uz posuđeno označeno).

7. Na produktivnost i plodnost pojedinih sufiksa orijentalnog porijekla u nas, pa i njihov status u tvorbenom sistemu savremenog jezika, moglo je utjecati nekoliko činilaca i okolnosti, kao što su: mogućnost adekvatne zamjene, broj leksema uz koje je importiran, aktuelnost i neophodnost značenja te semantički raspon, odnos savremene norme, mogućnosti učešća u hibridnoj tvorbi, pa čak i iskorištenost u onomastičkoj tvorbi i slično.

LITERATURA

- Babić, S. *Tvorba riječi u hrvatskome književnom jeziku, Nacrt za gramatiku*, JAZU, Globus, Zagreb 1986.;
- Čaušević, E. *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1996.
- Filipović, R. *Teorija jezika u kontaktu, Uvod u lingvistiku jezičkih dodira*, JAZU, Školska knjiga, Zagreb 1986.;
- Hazai, G. *Prilog istorijatu morfeme -luk*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, VII, Matica srpska, Novi Sad 1964, 59-62;
- Markov, B. *O nastavcima -ana, -lija, -luk i -džija*, Naš jezik, n.s., VIII, 5-6, Beograd 1957, 151-170;
- Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku, Zagreb, Školska knjiga, Zagreb 1979.
- Škaljić, A. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo 1979.
- Vajzović, H. *Sufiksna tvorba orijentalnog porijekla u jugoslovenskoj ojkonimiji*, referat sa Onomastičke konferencije održane u Titogradu 1991. godine;
- Vajzović, H. - Zvrko H. *Gramatika bosanskog jezika*, I-IV razred gimnazije, Ministarstvo obrazovanja, nauke i kulture R BiH, Sarajevo 1994.
- Vajzović, H. *Orijentalizmi u literarnom stvaralaštvu*, studija (doktorska disertacija), u pripremi za štampu

SUFIKSI ORIJENTALNOG PORIJEKLA U BOSANSKOME JEZIKU

- adaptacija, funkcionalnost, značenje, frekventnost, plodnost -

R e z i m e

Rad se bavi djelimično kontrastivnom analizom sufiksa orijentalnog porijekla u bosanskoj jeziku, među kojima se po brojnosti, produktivnosti i plodnosti, pa i svojoj markantnosti (koja na određeni način daje pečat bosanskoj jeziku naspram ostalih varijantskih južnoslovenskih jezika) svakako ističu sufiksi turskog porijekla. Za razliku od arapskog jezika, koji nije ostavio zapaženog traga u našem tvorbenom sistemu, perzijski sufiksi nisu rijetkost, ali su u poređenju sa turskim tvorbenim morfemima manje produktivni i manje plodni, pa im je u radu poklonjena i manja pažnja.

Naravno, ni svi sufiksi turskog porijekla nemaju jednak status u našem jeziku, pa je najviše prostora dato onim najfrekventnijim (-*luk*, -*čija*/-*džija*, -*li* i -*lija*) koji se zaista ističu po svojoj produktivnosti, plodnosti i integriranosti u naš tvorbeni sistem, dakle i po svojoj upotrebnoj aktuelnosti. Osim ovih, zasebno su obrađeni i oni, manje produktivni orijentalni sufiksi, koji su ipak prepoznatljivi i relativno plodni bilo da su turskog porijekla (-*džik*, -*suz*, -*ile*) ili perzijskog (-*ana*/-*hana*, -*dar*/-*tar*, -*čar*/-*čer*), dok se ostalim sufiksima orijentalnog porijekla - koji jesu preuzeti u naš jezik, ali se nisu odvojili od svojih osnova uz koje su importirani; nisu se, dakle, osamostalili, pa time niti aktualizirali kao tvorbeni morfemi (čak ih kao takve i ne prepoznamo niti registrujemo) - nismo posebno bavili (tur. -*ki*/-*gi*, ar. -*i* i slično).

U tekstu je data teoretska podloga za pojave koje se detaljno analiziraju (sociolingvistički aspekti, kontakna lingvistika, norma i slično), a zatim su markirani sufiksi orijentalnog porijekla u našem jeziku analizirani sa stajališta interferencije, adaptacije i integracije u sistem jezika primaoca, produktivnosti i plodnosti, stilsko-stilističkih osobenosti, tvorbenih značenja i tvorbenih sinonimije, te mogućnosti hibridne tvorbe. Svaki obrađeni sufiks bogato je ilustriran primjerima - s jedne strane pravih orijentalizama (kad su sufiksi dodavani na orijentalne osnove), a s druge strane pseudoorijentalizmima (kad su orijentalni sufiksi dodavani na osnovu neorijentalne provenijencije učestvovali u tzv. hibridnoj tvorbi).

SUFFIXES OF ORIENTAL ORIGINS IN THE BOSNIAN LANGUAGE

- adaptation, functionality, meaning, frequency, fertility -

S u m m a r y

The paper deals partly with a contrastive analysis of suffixes of Oriental origins in the Bosnian language, among which in terms of number, productivity and fertility, as well as in terms of their strikingness (which in a way marks the Bosnian language vis-a-vis other varieties of the South Slavonic languages)

stand out suffixes of Turkish origin. In contrast to the Arabic language, which did not leave any remarkable traces in our formation system, Persian suffixes are not infrequent, but compared to Turkish formation morphemes, they are less productive and less fertile; therefore, they have been paid less attention in the paper.

Naturally, not all suffixes of Turkish origin have the same status in our language, so that the most frequent ones (*-luk*, *-čija/-džija*, *-li*, and *-lija*) have been given the most space, which stand out indeed by their productivity, fertility and integration into our formation system, therefore by their usage frequency/topicality, too. Beside these, dealt with have also been less productive Oriental suffixes which are, nevertheless, recognizable and fertile whether they are of Turkish (*-džik*, *-suz*, *-ile*) or of Persian origins (*-ana/-hana*, *-dar/-tar*, *-čar/-čer*), while other suffixes of Oriental origins - which were taken over into our language, but did not separate from their stems they had been imported with, therefore they did not become independent, and thus did not become topical as formation morphemes (we do not even recognize or record them as such) - have not been specifically analyzed (Tur. *-ki/-gi*, Ar. *-i*, etc.).

In the paper, we have given a theoretical basis for the phenomena being analyzed in detail (from the aspect of sociolinguistics, contact linguistics, standard, etc.), and then we have marked the suffixes of Oriental origins in our language analyzing them from the point of view of interference, adaptation and integration into the system of the receptor language, productivity and fertility, stylistic properties, formation meanings and formation synonymity, and possibilities of hybrid formation. Each of the suffixes dealt with has been abundantly illustrated by examples - on the one hand by proper Orientalisms (when suffixes are added to Oriental stems), and on the other hand by pseudo-Orientalisms (when Oriental suffixes added to the non-Oriental stems participated in the so-called hybrid formation).